

Tálim - tárbiya teoriiyası hám metodikası

STUDENT JASLARDA HÚJDANLÍ, ÁDEP-İKRAMLÍ QARÍM-KATNAS PAZÍYLETLERIN RAWAJLANDÍRÍW

P.S.Abdimuratov – *pedagogika ilimleriniń kandidati, docent*

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

B.T.Seytanov – *erkin izleniwshi*

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali

Tayanch soʻzlar: axloq, madaniyat, nafosat, psixologiya, milliy qadriyat, xulq-atvor, komil inson, shaxs.

Ключевые слова: нравственность, эстетика, национальные ценности, воспитание, личность, деятельность, самопознание, ценностная ориентация.

Key words: morality, esthetics, national value, education, person, activity, self-conscious, valuable orientation.

Shıǵıstıń ullı danıshpan oyshılları Abu Nasr Farabiy, Abu Rayxan Beruniy, Abu Aliy ibn-Sino, Kaykawıy, Alisher Nawayı, Maqtumqulı, Abay, Berdaq, Ájiniyaz shıǵarmalarında jaslarǵıń hújdanlı, ádepli, bilimli bolıp kamal tabıwları ushın tálim-tárbiya keń orın iyelep, bunda jaslarǵıń ózine tán psixologiyalıq hám jas ózgeshelikleri úlken áhmiyetke iye ekenligin kóremiz [2].

Student ózine tán sıpatqa iye bolǵan, erk-isenimi kúshli, oy-túsinigi keń, mádeniyatlı qarım-qatnas iyesi. Ustaz- óz xızmeti barısında tiykarǵı obyektı bolǵan studentti biliwi, hár kún sayın fizikalıq, psixologiyalıq jaqtan ósip baratırǵan ózine teńles bul insan menen álbette, joqarı mádeniyatlı qarım-qatnasta bolıwı minnetli hám áhmiyetli.

Studentlik dáwir - million-million jaslar turmısındaǵı eń mazmunlı, eń umıtılmas dáwir. Bul jıllar dawamında jaslar ideyalıq jaqtan shınıǵıp, el perzentı bolıp qalıplesedi. Sheber alım-pedagoglar basshılıǵında keshegi mektep oqıwshıları búginge kelip joqarı oqıw ornı qushaǵında bir neshe jıllıq oqıwı dawamında ilim-texnika rawajlanıwınıń eń sońǵı jetiskenlikleri menen tanısadı, ózleri ushın ilim shınlarına qaray, keleshegi umtılıp aydın jol ashadı. Álbette insan kamalatqa jetisip barar eken, onıń oy-pikiri, dunya qarası, qarım-qatnası ózin qorshaǵan ortalıq hám jámiyetlik múnásibetler menen tıǵız baylanısta tolǵıp baradı.

Ruwxıy mádeniyatı, rawajlanıwdıń intellektual baylıqların meńgerip alıw hám bulardı jaslarǵıń aqıl-sanasına sındırıp barıw jańalanıp baratırǵan turmıstıń ádep-ikramlıq, ideyalıq tiykarı bolıp esaplanadı. «Ózbekstan Respublikasında mámleketlik jaslar siyasatınıń tiykarları haqqında» Nızam demokratiyalıq bazar qatnasıqlarına, jámiytlık ózgerislerge hámde ózin-ózi rawajlandırıwǵa, huquq hám minnetlerdiń birligin, erkinlik hám puqaralıq juwapkershilikti túsiniwge pıdaylıq ruwxında bolıw, dáwir talaplarına juwap beretuǵın jańa psixologiyalıq pazıyletlerdi iyelew hám rawajlandırıwdıń ilimiy tiykarlarına baǵdarlangan halda islep shıǵıldı.

Bul baǵdar jaslarǵıń jámiyetlik-psixologiyalıq kelbetin, jámiyetlik minnet oqıw, bilim alıw, kásip iyelew haqqındaǵı túsiniklerin túpten ózgertip, jas áwladtıń salamat ósip er jetiwine hár qashanǵıdan da, hámme nárseden de joqarı dárejede áhmiyet berilgenligin kórsetedi. Zamanagóy sharayat jaslarımızdıń erkin pikirlewine, oylaw sheńberiniń keńeyiwine, ilimge bolǵan qızıǵıwshılıǵınıń kúsheyiwine, júreginde ana-Watánǵa, xalqına degen mehir muhabbatıń bekkemleniwine jańa psixologiyalıq kózqarastan ken jol ashıp bermekte [1].

Omırge jańa áwladlardıń kirip keliwi menen olardıń salamat, barkamal qalıpsiwine tábiy túrde óz dáwiriniń tálim tárbiyası jetekshilik etedi. Bizler jasap atırǵan jámiyetimizdiń keleshekte qanday bolıwı, bunnanda joqarı basqıshqa kóteriliwi búgingi jaslarǵıń tálim-tárbiyasına hám olarǵa ilim-bilim sırların berip atırǵan pedagog-oqıtıwshılardıń kásiplik qábiletine, metodikalıq sheberligine kóp jaǵınan baylanıslı. Ótmishi ullı xalıqtıń áwladları bolǵanımız ushında bizlerge hámme waqıt hár qanday qıynshılıqtan shıǵıwda, jetiskenlikke erisiwde ustazlardan miyras qalǵan qalbimizdegi ruwxıy dunya, ustaz-shákirt dástúrleri ómir-baxıy kúshke iye.

Ustaz saqıy, ádepli, mehriyban, ashıq juzli, shiyrin sózli, sabırılı, shıdamlı, talapshań, tuwrı sózli pazıyletleri menen shákirtlerine ulǵı bolıwı kerek. Ustazdıń eń jaqsı kásiplik pazıyletlerinen biri shákirt tayarlap shıǵarıw. Ustaz ózinen keyin bilimli, qábiletli shákirt qaldırmasa, onıń ómiri, etken miynetleri biykar ketken deyiledi. Ustaz qanshama ullı bolmasın, tariyxta belgili iz qaldırmasın, óz bilimin, ónerin keyingi áwladqa kaldırmasa, onıń islerin dawam ettiretuǵın adam bolmaydı [3].

Ullı babamız Amir Temurdıń óz ustazı Sayd Barakaǵa bolǵan ibratlı múnásibeti, Alisher Nawayının ustazları Lutfiy menen Jámiyge bolǵan mehir-muhabbatı hámme waqıt jas áwladlardıń ulǵı alarlıq umtılıwların aqlaydı.

Qıynshılıqlardı jeńip shıǵıw, jańalıqqa umtılıw, erteńgi kúnge isenim jaslar psixologiyasına tán qubılıs. Sebebi, ata-ana, ustaz olardıń hámme waqıt, hámme jerde súyenishi, kóz aldındaǵı birinshi tayanışı esaplanıp, usı arqalı olar joqarı oqıw ornında da ózleri tańlaǵan kásiplerine mehir qoyıp, úyrenip, bilim alıp keleshekte umtılıp jasaydı. Jalınlı jaslıqtıń bul basqıshında jaslarǵa ilimiy, ámeliy kónlikpeler, siyasiy, mádeniy dunya qarar, adamlar menen ádep-ikramlı qarım-qatnas psixologiyası qalıplesedi, ruwxıy dunyası bayıp baradı. Sonıń menen birge, kúndelikli ómirinde qıynshılıq, turmıshlıq qarım-qatnaslarında tosqańlıqtıń da dus keliwi tábiyiy. Jaslarǵıń studentlik dáwirinde kúndelik turmısına eń joqarı ádep-ikramlılıq qaǵıydaların sındıretuǵın, jámiyet talaplarına muwapıq halda is alıp barılıwın támiynileytuǵın, siyasiy-ideyalıq jaqtan shınıqtıratuǵın, huquqiy qorǵawshısı, jaqın keńesgóyi-öz Ustazı bolıp tabıladı [4].

Ustaz-shákirttiń eń joqarı maqset hám ideyaǵa umtılıwshı qarım-qatnas iyesi sıpatında, óz shákirtleri aldında óziniń hár qanday waqıyaǵa múnásibeti, dunya qarar, bilimi, ibrat alatın ulǵılı tárepleri menen hár bir jigıt-qızdıń mehriban, hámmeden jaqın, saqıy, ádalatlı qorǵawshısı, jánede, toqtawsız ruwxıy dunyasına, kóz-qarasına tárbiyalıq tásir etip otırıwı, onıń hámmeden ayrılıp turatuǵın joqarı moralıq tárepleri bolıp esaplanadı. Bul kórinisler studentlerde talapshańlıq, óz-ózine juwapkershilik sezimlerin payda etip, ana-Watanımız mápi ushın xızmet etiw tuyǵısın kúsheytedi. Studenttiń basqa oqıtıwshılardan kóre óz ustazı menen bolǵan gúrriń, pikir alısıwları, ózindegi tártip-intizamdı kúsheytiwge, hár nársenge ashıq, itibarlı múnásibette bolıwǵa, oyshań karım-katnas jasawǵa kóbirek iytermeleydi hám orınlanıwın támiyinleydi.

Joqarı oqıw ornında studenttiń ádep-ikramlılıq oy-tuyǵısı, ruwxıy keshirmesi kóbirek óz ustazınıń keńesi, kórsetpesi, múnásibeti, xarakteri, háreketleri tásir menen baylanıslı bolıp, bular olardaǵı jaqsı yaqı jaman sıpatlardıń payda bolıwında tásir jasap otıradı. Mısalı, 1-kurs studentinde ele mekteptegi kózqaras, qarım-qatnas, joqarı oqıw ornı ortalıǵına mas emes psixologiyaniń basımlıǵı ústin bolsa, 2-3 kurslarındaǵı baslı maqset oqıw, ózindegi bar jeke qábiletli júzege shıǵarıw; abroy arttırıp barıw; oqıw ornı, ata-ana, óz jaqınları aldında xoshemetke erisiw, minneti hám huquqın ańlaw, al pitkeriwshi kursqa kelgeninde ruwxıy oy-tuyǵılardıń ústemligi, sadıq dosqa iye bolıp ómir súriwge tayarlıq, óz qanıygelikleri boyınsha alǵan ilimiy bilimlerin ámeliy jaqtan qollanıw, mine,

usınday jaslıq sınavlarına duwshar bolğan studentke tórt jıl dawamında mehribanlıq etetuǵın, ruwxıy dunya qarasında ózine hámmeden jaqın ustazı. Usınday tásirsheń, ómirdiń eń áhmiyetli basqışında studenttiń ruwxıy dunyasında, kózqarasında «biziń ustaz» bolıp basqalardan ózgeshe, bir ómir móhirlenip qalıwı hár bir jigit-qızdıń jámiyette múnásip insan bolıwına tımsal bolǵanlıǵı bolsa kerek [3].

Erkin hám azat Watanımız perzentlerin keleshegi párawan jámiyet qurıw jolında olardıń bilim tárbiyasın jetilistiriw, hár qanday jat illetlerden saqlaw búgingi kúnde áhmiyetli mashqalaga aylanıp, bul jolda máriypetli, ziyalı-ustazlardıń tálim-tárbiyalıq xızmetiniń joqarı dárejede ekenligi baslı másele bolıp kalmakta. Danışpanlar aytadı: «Tárbiyashı-ustaz bolıw ushın aldın basqalardıń aqıl-oyn óstiriw, ilim-bilim bulagınan qandırıw, shın mánistegi puqara etip jetistiriw ushın eń aldın, tárbiyashınıń ózi usınday talaplarǵa juwap beriwi, joqarı adamgershilik pazyletlerge iye bolıwı kerek»-degen edi.

Qaysı dáwirde bolmasın pedagog, bul jańa jámiyet ótetuǵın, bilim-tárbiya, ustaz-shákirtlik dástúrlerin úlken áwladtan jańa áwladqa izbe-iz, turaqlılıq hám

juwapkershilik penen jetkerip, dawam ettirip otıratuǵın hár bir jańa áwlad kelesheǵiniń jol basshısı bolıp sanaladı. Házirgi zamannıń eń ótkir, juwapkerli hám keń bilimlerde iye bolǵan joqarı oqıw ornı pedagog-alımları barlıq ájayıp pazyletlerge iye bolıwı, joqarı adamgershilik kózqarastan turıp student jaslardıń hár tárepleme kamal tabıwına, milletler aralıq tuwısqanlıq qarım-qatnas ruwxında tárbiyalanıwına, siyasiy hám huquqıy jaqtan hesh kimnen kem bolmawına, salamat áwlad bolıp jetilisip, el maqtanıshı bolıwına hám minnetli, hám juwapker ekenin jaqsı sezinedi. Ullı danışpan Sokrattıń: «Jaslar miywe aǵashına usaydı, qáytıp ekseń solay kógeredi, meniń aqıl-kehesimdi kewlillerine tasqa basılǵan mór sıyaqlı qabıl etedi, sonlıqtan men olardıń tárbiyasına kóbirek kewil beremen»-degen tereń oyli pikirleri búgingi kúnde, jańa mániste, jańa mazmunda turmista tastıyıqlanıwın tappaqta[2].

Hár kúni, hámme waqıt student jaslardıń jámiyetlik ortalıqta jeke sıpatın, ruwxıy salamatlıǵın, fizikalıq kúsh-quwatı hám keń dunya qarasın rawajlandırıw hám bekkemlew ustaz-pedagogtıń tárbiyalıq jumısınıń baslı baǵdarı, bilimlendiriwdiń úziksiz dawamı bolıp turadı.

Ádebiyatlar

1. Qosnazarov K., Pazılov A., Tilegenov A. Pedagogika. Sabaqlıq. –Nókis: 2009.
2. Abdimuratov P.S. Ўzbekistonda ta’lim-tarbiyaning milliy-ma’naviy asoslari. -N.: “Qaraqalpaqstan”, 2016.
3. Azizxodjaeva N.N. Wqıtuvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. –T.: 2000.
4. Abdimuratov P.S. Muǵallim keleshek tárbiyashısı. -N.: 2023.

REZYUME. Maqolada talabalarnı ma’naviy va axloqiy tarbiyalashning mohiyati haqida so’z yuritilib, insonni ijtimoiy qadriyat sifatida o’rganish, ajdodlarimiz merosini boyitish va rivojlantirish yo’llari tadqiq qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются нравственное и эстетическое воспитание личности, изучение личности как социальной ценности, обогащение и развитие нравственного наследия предков.

SUMMARY. The article deals the esthetic and moral education of a person, the study of a person as the social wealth, developing and enlarging moral value of ancestors.

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA BO’LAJAK GEOGRAFIYA O’QITUVCHILARIGA MUSTAQIL TA’LIMNI SAMARALI TASHKIL ETISH VOSITALARI

O.U.Abdimurotov – *pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori*
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch so’zlar: geografiya, kredit-modul tizimi, mustaqil ta’lim, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, axborot texnologiyalari.

Ключевые слова: география, кредитно-модульная система, самостоятельное обучение, педагогическая технология, интер-активные методы, информационные технологии.

Key words: Geography, credit-module system, independent education, pedagogical technology, interactive methods, information technologies.

Kirish. Olib borilgan tahlillar natijasida, hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida faoliyat ko’rsatayotgan o’qituvchilarning asosiy qismi mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishning an’anaviy, ya’ni ilgari qo’llanilgan usullarini yaxshi o’zlashtirib olishgan (referat, esse, mustaqil ish), lekin ular mustaqil ta’limni samarali tashkil etishning yangi metod va vositalaridan yetarli darajada foydalanmayaptilar. Ya’ni mustaqil ta’lim jarayonini aynan kompetensiyalarni shakllantirishga yo’naltirish, mashg’ulotlarini loyihalash, AKT laridan va internet tarmog’idan ta’limiy maqsadlarda foydalanish, rolli o’yinlar, amaliy o’yinlar, kompyuter o’yinlari, mustaqil bilim olish va boshqa interfaol usullar talabalarida kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligini oshiradi.

Mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalari kredit-modul tizimga o’tganligi tufayli o’quv jarayonida kompetentlikning shakllangan darajasi va mazmuni bo’yicha bitiruvchiga qo’yiladigan talablarni tubdan o’zgartirmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida fanlardan Davlat ta’lim standartı talabalarining egallashi lozim bo’lgan bilim, ko’nikma, malaka va kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo’lib, hozirgi kunda fanlarni o’qitish samaradorligini oshirish hamda xalqaro talablarga moslashtirish maqsadida mustaqil ta’limga auditoriyadan (ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlaridan) kam bo’lmagan miqdorda soat ajratilgan. Shuning uchun bugungi kunda jamiyatni rivojlanishida ijodiy ongli pozitsiyaga va barcha

o’zgarishlarga moslashuvchan shaxsni tarbiyalash uchun oliy ta’lim muassasalari ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirishni taqozo etadi. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil oluvchi talabalar turli manbalardan bilim olish, olingan ma’lumotlarni tizimlashtirish va muayyan ishlab chiqarish holatini baholash uchun ma’lum qobiliyat va ko’nikmalarga ega bo’lishlari muhim ahamiyatga ega [1]. Bunday ko’nikmaning shakllanishi butun o’qish davrida talabalarining amaliy mashg’ulotlarda ishtirok etishi, nazorat topshiriqlarni mustaqil bajarishi, testlarni yechishi, kurs va bitiruv malakaviy ishlarni yozishi orqali sodir bo’ladi.

Bunday faoliyat bevosita talabalarida o’zini o’zi tarbiyalash ko’nikmalarini rivojlantirishga bog’liq, shuning uchun talab qilinadigan malaka darajasiga erishish ko’p jihatdan talabalarining mustaqil ta’limi rolini ortishi bilan belgilanadi. Talabalarining mustaqil ishlash ko’nikmalarini rivojlantirish, ularning kasbiy o’sishini rag’batlantirish, ijodiy faollik va tashabbuskorlikni rivojlantirish uchun professor-o’qituvchilarning mas’uliyati muhim sanaladi. Shunday yondashuv bilan o’z kasbini yaxshi biladigan va o’z mutaxassisligi bo’yicha, shu jumladan, turdosh sohalarida samarali mehnat faoliyatiga qodir bo’lgan kerakli xodimni tayyorlashga erishish mumkin [2].

Ishning maqsadi va vazifalari. Yurtimiz pedagogika oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’limni tashkil etish usullarini o’rganish hamda mustaqil ta’limni samarali tashkil etishning yangi metod va vositalaridan ta’lim jarayonlarida foydalanish masalalarini tadqiq etish ishning